

3. Кармолиев, Р. Х. Биохимические процессы при свободнорадикальном окислении и антиоксидантной защите / Р. Х. Кармолиев // Сельскохозяйственная биология. – 2002. – № 2. – С. 19–28.

4. Владимиров, Ю. А. Перекисное окисление липидов в биологических мембранах / Ю. А. Владимиров, А. И. Арчаков. – М.: Наука, 1972. – 235 с.

5. Кузнецов, В. В. Физиология растений / В. В. Кузнецов, Г. А. Дмитриева. – М.: Высш. шк., 2005. – 736 с.

6. Журавлев, А. И. Биоантиокислители в животном организме / А. И. Журавлев // Биоантиокислители: сб. тр. МОИП. – М.: Наука, 1975. – Т. 52. – С. 15–29.

УДК 655.53

У.І. Куліковіч, дац., канд. філал. навук
(БДТУ, г. Мінск)

ЗНАК НАЦІСКУ Ў МАСТАЦКІМ ВЫДАННІ: ПАРАДЫ РЭДАКТАРУ

У сучасным вусным і пісьмовым маўленні супрацоўнікаў дзяржаўных і недзяржаўных радыёстанцый і тэлеканалаў, пісьменнікаў, журналістаў, масавых карыстальнікаў беларускай мовай назіраецца шпаркае пашырэнне ненарматыўных акцэнталагічных варыянтаў. Выклікана гэта тым, што з прычыны абмежаванага функцыянавання беларускай мовы чытач супастаўляе беларускае слова з адпаведным рускім і выкарыстоўвае яго з тым націскам, які мае руская лексічная адзінка. Вось адзін з прыкладаў, які люструе выказанае меркаванне: «*На рабоце да вечара людзі, / Толькі дзецям свабоду далі. / І звiнiць чысты смех iх усюды, / Завяршыліся ў школах балі*» (Г. Будзько). Патрабавальны і ўважлівы рэдактар павінен быў звярнуць увагу на рыфму: *далі — балі*. Нарматыўнае выдзяленне націскных складоў у гэтай пары: *далі і бáлі*. Як бачым, рытм верша пры літаратурным прачытанні страчваецца.

Задача артыкула — распрацаваць практычныя рэкамендацыі для рэдактараў мастацкай літаратуры адносна пастаноўкі ў тэксце знака націску, які ўплывае на засваенне слова і далейшае яго правільнае выкарыстанне ў вусным маўленні, павышае інфармацыйнасць зместу выказвання, уплывае на хуткасць чытання, фіксуе ўзорнае, устаялае, абавязковае і тым самым пазбаўляе нашу мову эстэтычных страт.

Актуальнасць гэтай задачы абумоўлена яшчэ і тым, што ў новых правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі (2008) няма адмысловага параграфа, прысвечанага ўжыванню надрадковага знака для абазначэння націскага склада.

Матэрыялам для распрацоўкі паслужыла мастацкае выданне (Янкоўскі, Ф. М. Радасць і боль: Апавяданні, навелы, мініяцюры / Уклад. С. А. Янкоўскай і І. Ф. Янкоўскай; Прадм. Г. С. Шупенькі. — Мінск: Маст. літ., 1995. — 476 с.), якое, на нашу думку, можна лічыць узорным з пункту гледжання рэдактарскай падрыхтоўкі. У кнізе былі выяўлены наступныя заканамернасці, якія і паслужылі асновай для стварэння правіла-рэкамендацыі пастаноўкі знака націску ў мастацкім тэксце.

Знак націску павінен ставіцца:

1) у словах, якія належаць да адметнай беларускай лексікі: *Партызанам трэба было не-не — і засведчыць кулямётнымі і аўтаматнымі чэргамі, гранатнымі **бўхамі-вўбўхамі**, што партызан нямала, што партызаны не з пустымі рукамі (с. 30); Збіралася на маіх вачах **грамад-талака́** і ў нас, на бацькавым селішчы (с. 38); Ідзі на баразёнец і **абмэтай** жукоў у **газу** (с. 78); Хутаранец, кінуўшы вокам на кашулю, на рудыя, з саматужна **вўчыненай** скуры начальнікавы боты, здзівіўся (с. 160); Кіламетраў за пятнаццаць ад хутара-**ратава́нца** гэты самы спыніўся, вынес з машыны аднаго і другога параненага пад куст (с. 175); Тады **навў перадкі** хлопчыкі і дзяўчаткі насілі, стараючыся назбіраць найсушэйшых дрэўкаў (с. 57); Ключ гэты з язычком, а замок — назубленая **за́саўка** (с. 121); Што ж там за **скру́тачкі?** (с. 143); **Мéнее***

крыніц і крынічак, а ў іншых спеў перамяніўся (с. 123); *Вайна ж — пачвара. Яна, браце, пачвара. Ды якая пачвара! — гучна і неспакойна казаў мне былы партызан* (с. 125); *Пляскалі што аж пошчак ішоў, далонямі па халявах і сцягняках* (с. 149);

2) у словах гутарковых, дыялектных, устарэлых: *Тады дзед гамоніць за сталом, нібы ідзе з крыгаю і з двума памагачамі...* (с. 9); ... я паспеў успомніць і расказаць, як некалі быў за *дапамагача і дапамагатага* (с. 29); *Хадзіў Тамаш і адзін, з падсакую, ці, як называў яе дзед, падхваткаю* (с. 10); *Ён трымаў на абрытніку худаватага, але шустрага і зграбнага каня* (с. 11); *Ручы й разумны каваль Бобрык* (с. 12); *Сама ж бачыла, як зяць пусціў напліскаю й ножку перабіў* (с. 15); ...*патрухаю* сабе на ноч гледзячы (с. 21); *У хаце баян, акардэон. Каб чулі, як рэжуць мае рыштанюгі!* (с. 22); ...*не зачпіся за паляннюку* (с. 26); *Каб піла ішла як вада, а не ўпівалася і жыватоў не надрывала. Не наталаваць, не заталаваць, не заталаваца* (с. 28); *Пахарашылі пні (гэта кару з пнёў знялі), галлё пазносілі на палянку* (с. 28); *пуга-дратаванка* (с. 30); *Побач, за елкамі — нацэленыя на акружаных, зарадаваныя сатанінскай радасцю, яны заселі забіваць* (с. 36); ...ён, гэтакі плюгавец-гаўкала і дрэнь-туляка, можа скубануць, ірвануць (с. 50); На такую стрэльбу ў нас у сям'і насмешліва казалі *стрэльбінка* (с. 50); ...світамі, што хавалі ад ветру і дажджу, — *буркамі* (с. 52); То ж вы, мама, спадзяваліся на мяне, без слоў *выладжالی* мяне ў людзі (с. 56); А ў Маладэчне ёсць музейшчык *маладачанскі* — ён усё ведае (с. 62); *Пазірнеце, схадзеце* (с. 77); *пусьцеце, екое* (с. 78); Галава ссівела і *зрашэцела* (с. 79); Раз неяк сустрэў Паўлючык чарнявага гэтага і давай яму разказваць, і давай *пад'юджваць* ды на людзей *наюджваць* (с. 80); ...у іх боты афіцэрскія з польскіх *часаў* (с. 80); У такую калатнёчу, у такі галавасэк ты на сваіх людзей ідзеш? Ты ж *негадзівец* (с. 80); Адны *пенчукі-карэньчыкі* перакуленыя бялелі ў лесе (с. 81); Ды гэтыя маруды, такія *павалюкі*, гэтакія неўставакі ўсё яшчэ

са сваімі ўрокамі (с. 86); ... мне — **націкаў** гадзіннік — ісці (с. 91); ...рэдкі халодны дожджык-пырскуль (с. 99); І выпівалі па два — не болей па тры — **казубкі-чаркі** (с. 116); Крыніц на цэнтральнай Міншчыне багата, і звычайна не маюць яны сваіх назваў-наймяў (с. 132); Над крыніцаю быў зруб — чатыры нятоўстыя дубовыя слупкі, абабітыя абгладжанымі лёгкімі **плашчакáмі** (с. 132); Праз колькі гадоў вымаў з зямлі пачарнелую бочку-студзеньку, што збірала крынічную вадзіцу, ставіў новую (с. 132); Міхасёнак не раз ехаў на такім кані, які ішоў нізка апушчанаю галавою і неахвотна пераходзіў на **бягú** (с. 133); *І незразумелае мне — **бóльніца**: у нас кажуць бальніца* (с. 139); У кожнай успомнілася сваё, **свая тышкае**, роднае з роднага (с. 155); **кúханаў** напаялі мы (с. 174); Унуку шэсць гадоў. З дзядулем удвух **кухмáраць...** (с. 189); І каб сядзеў, пакуль **купáцьмуся** (с. 193); Учора ты п'яны сядзеў, **адáле** ляжаў пад вярбою... (с. 193); Чалавек — не ў багацці. Ні ў **бывáляшнім**, ні ў сённяшнім (с. 201);

3) у словах, якія з'яўляюцца ўласнымі назвамі або вытворнымі ад іх прыметнікамі: *Пыталіся: «Такога, як у Пéшчура?.. Кíпелеў стройна ідзе...»* (с. 11); Другі дзед — Паўлюк **Быстрык** (с. 111); ...робяць немцы на **Мігаўцы** і на **Сярэбранцы** (с. 19); Туды, дзе Манылы, **Янушкавічы**, Руднянскі лес, Бясяды ... (с. 20); ... да рэчкі **Удра́** ў Манылаўскім лесе (с. 31); ...справа ад нас засталіся вёскі Жукаўка, **Шапялі**, Лекараўка (с. 32); ...гаі і гайкі Міншчыны, сады і гайкі Крупцаў, Дараўкі, **Ясянінак** — першай, другой... **Вяснінкі**, Весялоўкі, **Зáцані** (с. 34); Трэба даехаць да станцыі **Рацьмеравічы**, пераробленай на картах у «Ратміравічы» (с. 55); Праехалі вёскі **Пяценка**, Бярэжкі, Баянаў, Бярозаўка, Зубарэвічы (с. 55); ... на мілай і непаўторнай **Радашкаўшчыне** (с. 59); **радашкаўскую** гаворку (с. 121); ... хадзілі ўдвух у **барáніцкім** лесе (с. 81); родам з **Наваградка** (с. 89); Ад Вязынкі да **Радашкавіч**, ад Шаршуноў да **Сычавіч** (с. 123); пры капальні ў **Перагúдаўшчыне** (с. 141); ...крынічная **Рыбчáнка**, на

поўдзень ад Камарнікаў немалыя **Грáníчы** (с. 144); Людзі бачылі — на **маладачáнскім** базары прадавалі (с. 146); **Лўскава**. Даўня і доўгая паўз шашу вёска (с. 153); Казéкава — доўгая і негустая вёска (с. 154); Машына кацілася далей. Прыпынялася там, дзе Новы двор і Рагавá, Рáдашкавічы і Удрáнка (с. 154); Завіталі ў Слабаду, Даўбароў, у Пральню, у Дáшкі, у Загорцы (с. 155); Цётка Гэля з Камарнікаў (с. 144)

4) з мэтай размежавання амонімаў: *Алеська чытаў яму кніжку пра Янку, хлопчыка-музыку* (с. 16); *...ці не ўкралі каты нашых кніжак* (с. 16); *Я падаю руку, а ён ні рукой, ні вокам, ні словам не адказаў* (с. 23); *Успомнілася ўсё. І словы дзядулевы, і рáды яго* (с. 28); *Ніхто ў сям'і ні разу не браў яе (пугу) у рукі. Ні на пострах ці выхаванне, ні на пáсту, ні на ворыва* (с. 30); *...на яго былі наведзеныя рўлі* (с. 34); *У кожнага з-за пляча тырчэла рўля — стрэльба* (с. 50); *Аднолькавыя невялікія шыза-сівыя страшыдлы з замкнёнымі ратáмі* (с. 50); *Тут, хаваючыся, рáдзіліся і грэліся* (с. 62); *Ажно тры брáткі* (с. 163); *Бачыў знак памяці, знак патрэбы добрага спакою і патрэбнага людскóга і лю́дскага творчага спакою маёй зямлі, маім людзям* (с. 63); *Трэба заснаваць аснову, зматаць маткі ў клубкі, паставіць кросны і выткаць сукно* (с. 86); *Падможаш, сыноч, на воз падáць снапы або раскрыць мэндлікі-ба́бкі пасля дажджу, каб прасыхалі* (с. 89); *То бегаў, гукáў, крычаў* (с. 91); *Гадкі на чатыры старэйшая* (с. 93); *Неўзабаве мы разгледзелі: ішла пáра, якая, мабыць, перажыла ўжо сваё залатое вяселле* (с. 114); *Хто ліпіць яшчэ, чаўрае, як і гэтая пáра* (с. 199); *Ані крыўды, ані абрáзы* (118); *Бегаю, страшу пўгаю, зганяю ў кучу, а яны быццам змовіліся або іх нячыцік разганяе — хто куды...* (с. 150); *Мы разанулі кáбель Берлін — фронт, разанулі за тры кіламетры ад Казекава, у чыстым полі* (с. 154); *І хлопцы перайшлі на пералік асабліва лю́бых песень (якую хто любіць)* (с. 186); **Шумá** слоў. Слоў чужых і ў сям'і, і ў радні (с. 189); **Гады** гэтыя...

Забываешся часцей і часцей (с. 195); Заўтра трэба **падаць** (с. 195); — Просьбу **маю** (с. 205); *Не было дрымоты. Былі — гады́ і гады́ — вучэнне, вучоба, праца* (с. 51).

5) з мэтай размежаванне граматычных формаў: *Хай ляжаць, хай добра **вы́дыхаюцца*** (с. 27); Шлях там, дзе трэба перайсці яго, чыста пясчаны; сляды на доўга **пасыпáным** і **раўнава́ным** дажджом шляху выдадуць нас, падкажуць блакадзе, куды пайшлі мы (с. 32); **Перасыпа́лі** хату (с. 38); Дзяўчына падбегла да шафёрскай кабіны, працягнула шафёру **ру́кі**. Абедзве **рукі́** з двума рамонкавымі букетамі (с. 70); А мо перамяніліся, што і свае вас не **пазнаюць** (с. 79); Геній не толькі стварае, умее ствараць, — геній умее ўбачыць, умее пачуць тое, што ёсць на свеце, у прыродзе, у людзях, на **людзя х** (с. 93); І калі вопытная інспектарава рука **заціска́ла** па чарзе пяць гаек, каля нас спынілася яшчэ адна машына (с. 100).

6) у словах, якія адрозніваюцца націскамі ў рускай і беларускай мовах: *А вы што? Звону **баіце́ся?*** (с. 22);

7) з мэтай выдзялення слова ў фразе: *Цяпер у нас, цешыўся я, **са́мае-са́мае!** Церабіць, абхарошваць, перапילוўваць, на воз падымаць* (с. 27); *Асмялелыя, мы перасякалі лагчыны, аглядалі ўзгоркі, а з іх — дарогу: **я́к** відаць яна, ці не засланыя збажына матораў і колаў машын* (с. 31); **Што́** ёй, той дзікай імперскай сіле, Хаджы Мурат? (с. 34); Паступаў і паступіў. І **на́** табе... Архітэктура не мая (с. 48); Былі памылкі. Выпадалі на маю долю **маé** і не **маé** (с. 53); *Лекараўка! Была яна карміцелька наша, была яна **ле́караўка** наша* (с. 71); *Да нас падышоў малады мужчына. Выказаў, **што́** і **я́к** трэба рабіць* (с. 99); **Не́,** кажу ім, сам начальнік з рукі ў руку даў пры хлопцах (с. 112); Ці вялікі дзякуй, ці малы — адным тваім дзя**каваннем**, жонка, не сплаціць. Трэба гроўы заплаціць (с. 122); То ж **лю́дзі** кажуць (с. 191); Небагата было маіх пытанняў, **я́к** жывецца хлопцам, і хлопцавых, **я́к** жывецца мне (с. 191).